

9.

A *Favágó* című vers magyar és orosz forgatókönyve

LÉVAI BÉLA

A forgatókönyv — Bárdos—Szabó—Vasy meghatározása szerint — „különféle látványosságok, produkciók, rendezvények eseménysorát, tartalmát, cselekményét vázlagszerűbben vagy részletesebben rögzítő **írásmű**”. A fenti meghatározás a forgatókönyv leginkább irodalmi igényű változatának a filmforgatókönyvet tekinti. De kiemeli, hogy „léteznek színházi, irodalmi estre vonatkozó, képzőművészeti kiállítási stb. forgatókönyvek is, amelyek nemcsak szöveget, hanem képeket, rajzokat, technikai jelzéseket is tartalmazhatnak” (Bárdos et al. 2002: 167). Ez a meghatározás az *Irodalmi fogalmak kisszótárában* olvasható, ahol az irodalmi művekben ábrázolt cselekvések, események előre rögzített sorrendjéről, a forgatókönyvelemek lineáris elrendezéséről, az alkotói cselekvéstervről (a mű struktúrájának megtervezéséről) szó sem esik.

„A forgatókönyv egy nyelvi interakció lefolyásának menetét, az interakció társadalmi intézményeit tartalmazza: a forgatókönyv a társadalmi cselekvés komplex összefüggéseinek egyedi tudása és annak modellálása” (Tolcsvai Nagy 2001: 76). A forgatókönyvek olyan rögzített tervek, amelyeknek felhasználására igen gyakran kerül sor, s amelyekben a résztvevők és a tőlük elvárt cselekedetek meg vannak határozva. Ha a szöveg nem terjedelmes, a szerzőnek nem kell feltétlenül írott forgatókönyvet készítenie, elég, ha „fejben tartja”, milyen sorrendben kívánja szerkezetbe foglalni a közlésre szánt forgatókönyvelemeket.

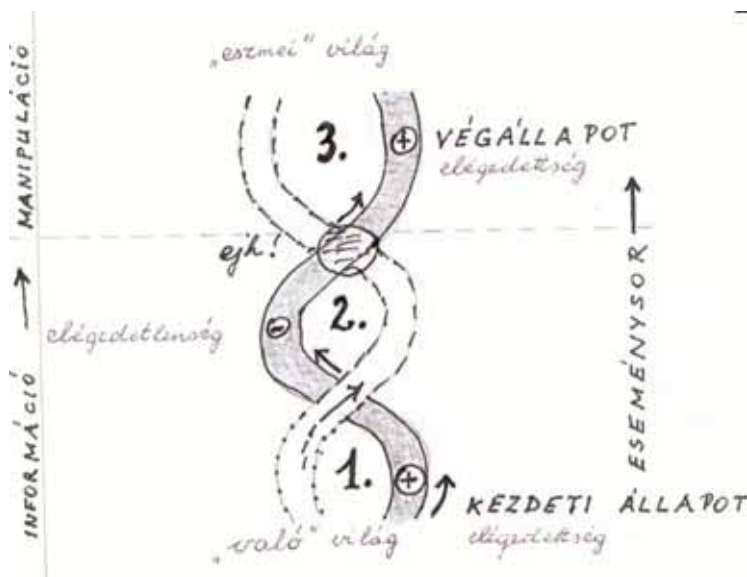
A legtöbb irodalmi alkotás forgatókönyvéhez hasonlóan a *Favágó* című vers megírásának *rögzített terve* nem áll rendelkezésünkre, ezért csak a megfogalmazott, kész szövegből utólag tudunk következtetni a forgatókönyvírás *megszabott menetére*. Ismerve József Attila alkotói elvét — „Csak disszonancia által lehetséges alkotás” (ÖM. 3. 277) —, a dolgok össze nem illő voltát (a konfliktust, a polaritást) keresve első olvasásra felfedezhetjük a versben azt a két, egymást követő forgatókönyvelemet, amely a vers szerkezetét előre meghatározza. Ez az értelmes emberi munka okozta *elégedettség*, a meg nem fizetett munka okozta *elégedetlenség* és újra (egy magasabb szinten) a „kiharcolt”, „megszenvedett” *elégedettség*.

Favágó

*Vágom a fát hűvös halomba,
fényesül a görcse sikongva,
zúzmara hull szárnyas hajamra,*

csiklándani benyúl nyakamba —
bársonyon futnak perceim.
Fönn, fönn a fagy baltája villog,
szikrázik föld, ég, szem, a homlok,
hajnal suhint, forgács-fény röppen —
amott is vág egy s dörög közben:
tövit töröm s a gallya jut.
— Ejh, döntsд a tőkét, ne siránkozz,
ne szisszenj minden kis szilánkhoz!
Ha odasujtsz körül a sorshoz,
az úri pusztaság rikoltoz —
a széles fejsze mosolyog.

Az elégedettség-elégedetlenség kontrasztja a versben az alábbi fordulatok alakjában jelenik meg:

Fordulatok a *Favágó* című vers forgatókönyvében

A vers szerkezetére jellemző, hogy minden versszak első négy sorában a nyelv információs, illetve manipulációs funkciója jelenik meg, az ötödik verssor pedig a korábbi információk összegzése, vagyis metainformáció. A költő ezeket a metainformációs szövegszakaszokat (az információadó lelkiállapotát kifejező

szekvenciákat) gondolatjellel és sorbehúzással különíti el az információs szövegrésztől.

Az információs és manipulációs szövegrészekben belül — mint ellentétpárok — meghatározott rendben helyezkednek el a forгатókönyvelemek (lexikai szinten az ember – természet, egyén – társadalom, fönn¹ (természeti fent) – fönn² (társadalmi fent), gazdag munkaadók – elszegényített munkavállalók, kellemes, illetve kellemetlen hangzású hangutánzó szavak, balta (a „felül” levők könnyörtelensége) – fejsze (az „alul” levők fegyvere) stb.). Grammatikai szinten pedig a kijelentő mód – felszólító mód ellentéte figyelhető meg. Ellentétek ábrázolásának módszereként jelenik meg a közelítés – távolítás, konkrét tények – metaforák, konkrét tárgyak – szimbólumok ábrázolása. Ezeket Szabó Zoltán megfelelő részletességgel leírta idézett tanulmányában.

Ha szövegszintek szerint állapítjuk meg a forгатókönyvben ábrázolt események egymásutánját, három szintet kell elkülönítenünk egymástól: önmagában mindhárom versszak lehet egy-egy mikroszint. A belső összefüggések alapján azonban az első és a második versszak egy sajátos belső ellentmondás alapján együvé tartozik, ezért az első kettőt együtt — a harmadik versszakkal szemben — mezoszintnek tekinthetjük. A három szint együttesen alkotja a makroszintet, a vers összességét. E megállapításunkat a vers kommunikatív szempontú elemzése is támogatja. Az első két versszakban a költői nyelv funkciója az *információközlés*, a harmadikban viszont a nyelv *manipulatív* (felhívó, cselekvésre készítető) funkciója érvényesül. Amikor ugyanis az elkeseredést, az elégedetlenséget kifejező második versszak véget ér, a szerzői forгатókönyvnek megfelelően egy újabb, a korábbinál erőteljesebb fordulat következik be a vers szövegvilágában. Ezt a modalitásváltást elsősorban a nyelv kommunikatív szerepének manipulatív (cselekvésre felszólító) szerepre való váltása jelzi. „A kommunikáció ... nem merül ki az információátadás (a „gondolatközlés”) aktusában, hiszen többféle, eltérő modalitás (például a meggyőzés vagy a magyarázás) is érvényesülhet benne, ami sokkal inkább manipuláció, mint kommunikáció. A nyelv tehát amennyiben kommunikáció, nem pusztán közvetítés, hanem jelentés-előállítás, a kommunikáció nem csupán résztvevői szerkezetben történik meg, hanem hozzászabó/jóváhagyó szerkezetben is, ahol nemcsak a tudásra készítetés, hanem az elhívésre készítetés és a cselekvésre készítetés is uralkodhatik” (Tolcsvai Nagy 2006: 149).

A vers szövegvilágának harmadik rétegébe egy önkéntelen hangkitörésből fakadó, a favágó (lírai én) elégedetlenségét jelző *ejh!* 'elég volt, cselekedni kell' jelentésű indulatszó vezeti be az olvasót. Ám ezt a szócskát hiába keressük szótárainkban, nem fogjuk megtalálni, mert József Attila saját alkotása: egy érzelmeikkel teli, a beszédhelyzethez illeszkedő, igen kifejező indulatszó. Van bosszúságot, rosszallást jelölő *ej* indulatszónk, van *hej* szavunk, amelyet szomorúság vagy vágy kifejezésére használunk. Az *ejha* indulatszó meglepe-

téssel vegyes elismerés vagy rosszallás kifejezésére szolgál. Az *ejh* azonban mindegyiktől eltér. Szabó Zoltán ezt írja róla: „Az *ejh* a legátfogóbb erejű szó. Tagolatlan formájú, mondatértékű érzelem-megnyilatkozás. Felszólító ereje, erős érzelmi tartalma foglalata mindannak, ami a versben — jelölő (denotatív) vagy társuló (konnotatív) funkcióban — a forradalmi felhívásnak, a közvetlen cselekvésre való buzdításnak a kifejezője (de mint tagolatlan formájú megnyilatkozáshoz elemzésünkben nem kapcsolunk versbeli tényleges szókat)” Szabó 1982: 71).

Elemzését Szabó Zoltán így folytatja: „Ami az alkotóelemekkel való kapcsolatait illeti, lényeges az, hogy a vers egész szerkezetére, mindhárom rétegére és valamennyi kifejezőeszköz szakaszonkénti megoszlására jellemző fő vonzási pontja. Éppen ezért nem lenne túlzás annak állítása sem, hogy egyedül csak az *ejh*-t is meg lehetne tenni fókusz értékű szövegegységnek.” (uo.)

Szabó Zoltán megállapításának néhány részletét kommunikációtani szempontból finomítani kell. Az *ejh* mint kétvalenciás (anaforikus és kataforikus) operátor egyértelműen szövegszervező metainformációs nyelvi elem. A metainformáció viszont információ nélkül semmit nem ér, valójában létre sem jöhet, ezért az *ejh* indulatszó önmagában nem lehet „fókusz értékű szövegegység”. Már csak azért sem, mert a vers első szakaszára (az első mikroszintre) közvetlenül nem is vonatkozik, hiszen az első versszakban kifejeződő metainformáció: „*bársonyon futnak perceim*”, az információadó elégedett állapotát fejezi ki. Az *ejh*-re tehát itt nincs szükség. Az *ejh*-t az a mezoszinten keletkezett elégedetlenség váltja ki, amely az első és második mikroszint közötti feszültségből ered. Az *ejh* csak a *dönts a tőkét* (információs manipulatív szövegszakasz) kifejezéssel együtt alkothatja a szöveg fókuszát, hiszen mint modalitásváltást jelölő szó a *dönts!* ige felszólító módjától csak utólag kapja meg a manipulatív funkciót. József Attila szövegéből kiragadva az *ejh* indulatszó nem sokat jelent. Ez a jelenség a korábban már említett Tolcsvai Nagy-féle jelentés-előállítás sajátos esete.

A konkrét tárgyak nevéként, illetve szimbólumként is használt szavak (forgatókönyvelemek) közül kettőt részletesebben is elemeznünk kell. Az egyik a címben is említett *fa* (*favágó*), a másik pedig a *balta* vagy *fejsze*. Bár ez utóbbi explicit módon sem a címben, sem az első mikroszinten nem jelenik meg, háttérismeretként ott rejlik minden információévő (olvasó) tudatában, mivel a *fa* kivágásával, a *favágó* munkájával kapcsolatos tudáskeret egyik legfontosabb eleme. Ezen az sem változtat sokat, hogy az utóbbi évtizedekben a *favágók* munkájában a *fejsze* és a hagyományos *fűrész* szerepét az elektromos motorral működtetett *láncfűrész* vette át.

A *fa* minden növényi jelkép közül a legösszetettebb, egyetemes szimbólum. Az örök fejlődés és növekedés, a folytonos megújulás, az élet (élő fa) és a halál

(száraz fa, keresztfa) növényi megtestesülése. Kifejezésekben a keresztfa mint *teher, szenvedés, megpróbáltatás, emberi sors* szerepel: pl. az élet *keresztje*.

1. A *Favágó* c. vers első mikroszintjén forгатókönyvelemként a *fa* mint 'kidöntött száradó, halomba vágható fa, tűzifa' jelenik meg előttünk: „*Vágom a fát hívös halomba*”. Semmi nem utal arra, hogy itt egy erdőben tevékenykedő, fákat döntögető, bérért dolgozó favágóval lenne dolgunk. Hatalmas fatörzseket nem lehet fejszével „halomba” vágni. Éppen ez az értelmes, hasznos egyéni munka okozza az elégedettséget, amelyet egy metainformációs kifejezéssel így fejez ki a költő: „*Bársonyon futnak perceim.*”

2. Az első forгатókönyv-fordulat után mezoszinten a fának már egyes részei jelennek meg előttünk erős metaforikus töltettel: ahol a *tő* (*tő*-ke) 'tuskó' az egyik legnehezebb fizikai munka jelképévé válik, a *gally* 'a törmelék, a semmi' pedig az alacsony munkabér szimbóluma. A dolgok össze nem illő volta — a semmit nem végző tulajdonos jutalma az értékes törzs, a dolgozóé pedig az értéktelen gally — okozza azt a feszültséget, amely elégedetlenséget szül. Érdekes, hogy a *dörmög* '(ember) morgó hangon beszél' ige valójában csak utólag, ebben a szövegösszefüggésben kapja meg a *morog* 'visszafojtottan kifejezi elégedetlenségét' jelentést. (Szöveggörnyezettől függő jelentés-előállítás.)

3. A második forгатókönyv-fordulat után, a harmadik versszakban már teljesen a metaforák világában vagyunk, a fa, a favágás szavakkal nem is találkozunk. A *tőke* főnév egyértelműen az úri, tőkés társadalmi osztályra utal, a *fa* pedig, mint a „legösszetettebb szimbólum” emberi *sors* alakban jelenik meg előttünk.

A költemény orosz fordítása N. Grugyinyina munkája, amely a budapesti Európa Könyvkiadó és a moszkvai Raduga Kiadó közös kiadványában, a *Vlagyimir Majakovszkij-i Attila Jozsef* című verses kötetben jelent meg 1983-ban. A fordítónak nem volt könnyű dolga az eredeti forгатókönyv követésében. Az első gondot a címnek mint metaszövegnek a fordítása okozta. Ismereteink szerint ugyanis az orosz mindig erdőlakó nép volt, természetes tehát, hogy a favágó megnevezésére legalább féltucatnyi szava van: lehet *лесоруб* 'erdővágó', *срубщик* 'fát ledöntő', *вырубщик* 'fát kivágó', *дровосек* 'tűzfát vágó' és *дровокол* 'fát aprító'. A legáltalánosabb jelentése a *лесоруб* 'erdővágó' főnévnek van, Grugyinyina helyesen ezt a főnevet választotta címmek, annak ellenére, hogy az első versszakban inkább a *дровокол* 'fát aprító' jelentésben találjuk a szót.

A második, sokkal nagyobb gonddal a fordító már nem tudott megbirkózni. A magyar *tőke* főnév ugyanis homonim szó. Van *tőke*¹ 'farönk, tuskó' és *tőke*². 'kamatozó pénzösszeg, kapitál' főnevünk. A megfelelő szó megtalálása a magyar nyelven kívül minden más nyelvben nehézséget okozott volna, hiszen a *tőke*¹ 'tuskó' és a *tőke*² 'kapitál' főnevek csak a magyar nyelvben azonos alakúak. Egyébként ez a szó a szöveggörnyezettől legfontosabb eleme. Az egész

fordatókönyvnek az a lényege, hogy ezt a homonímiát József Attila ügyesen alkalmazta („kihasználta”) a vers megfogalmazásakor. Az orosz fordításban a fókusz, vagyis a vers mondanivalója elsikkadt. A „*döntsd a tőkét*” helyett azt találjuk: „*taposd a lábaddal a száraz gallyakat*”. Hiányzik a fordításból az elégedetlenséget kifejező *ejh* indulatszó, és egyes fordatókönyvelemek funkciója is összekuszálódott. A magyar eredetiben a *gally* mint silány fizetség jelenik meg, az orosz fordítás szerint ezt a honoráriumot lábbal kell taposni. Ez elég gyenge formája a társadalmi igazságtalanság elleni tiltakozásnak. Félrevezető az is, hogy a fordításban nem a másik favágó morog elégedetlenségében, hanem a *fagy* (мороз ворчит), amely József Attila szövegében mint a közönyös, fagyos kizsákmányoló réteg jelenik meg. Az oroszban viszont ez a „*fagy vágja a fatörzset*”. A szerkezet orosz fordítása látható képzavar.

*Лесоруб
Блестит ветвей скрипучий ворох,
Стволы ложатся грудой снежной,
А иней сыплется за ворот
И льнет ко лбу прохладой нежной.
Как плавен бег моих минут!
А там, вверху, топор мороза,
Глаза блестят, как льды литые,
А цвет зари огнисто-розов...
Мороз ворчит: «рублю стволы я,
А только ветки мне дадут!»
Топчи ногой сухие сучья!
Не плачься каждой щепке малой!
В твоих руках топор могучий —
Ударь хохочущим металлом.
По тем, кто обокрал твой труд!*

További pontatlanság figyelhető meg a központoszásban is. Az orosz szövegből a metainformációt bevezető gondolatjelek és a versszakok utolsó sorának behúzása (beljebb kezdése) elmaradt. Nincs gondolatjel a szövegfókusz előtt sem, ahol az információs szint átváltozik manipulációvá. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy az orosz írásjelek használatának szabályai némileg eltérnek a magyar írásjelekétől, hanem azzal is, hogy a fordító nem érezte meg, „nem fedezte fel” a vers szerkezetét meghatározó információs és metainformációs szekvenciák hullámszerűségét, a fordatókönyvben megjelenő fordulatokat.

A fentieket összegezve elmondhatjuk: az orosz fordatókönyv a vers közepe táján — a mezoszinten — összeesett, széthullt. Ezáltal lényegében egy új szerkezetű szöveg keletkezett, amelyből a József Attila által megfogalmazott felhí-

vást a fordítónak más eszközökkel kellett kifejeznie. A fordító az utolsó metainformációs szövegrészt (*a széles fejsze mosolyog*) beágyazásos transzformációval beépítette az információs szövegszakaszba, s egy metaforaként a vers végére helyezte: a hahotázó fémmel üsd azokat, akik meglopták a munkádat! Az „*Ejh, dönts a tőkét!*” szövegfókusz tehát így jelent meg az oroszra fordított szöveg legvégén.

Irodalomjegyzék:

- Bárdos László—Szabó B. István—Vasy Géza (szerk.) 2002. *Irodalmi fogalmak kyszótára*. Bp.: Korona Kiadó. 167.
- Beaugrande, Robert de—Dresler Wolfgangf 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Bp.: Corvina Kiadó.
- Hangay Zoltán 2004. Szövegtan. In: *A magyar nyelv könyve* (főszerk. A. Jászó Anna). Bp.: Trezor Kiadó.
- Petőfi S. János 2004. A szöveg mint komplex jel. *Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe*. Bp.: Akadémiai Kiadó.
- Szabó Zoltán 1982. Szövegnyelvészet és a stilisztikai elemzés. (József Attila: Favágó) *Magyar Nyelvőr* 106. évf. 1. sz. 62–73.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2006. *Szöveg és típus*. Bp.: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Szöveg és szövegtan. In: *Magyar nyelv* (főszerk. Kiefer Ferenc). Bp.: Akadémiai Kiadó.